

Digitálny výskum literatúry na Slovensku a v „blízkom okolí“

Marek Debnár

DEBNÁR, M.: Digital Literary Studies in Slovakia and „in Close Proximity“
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 6, p. 519 – 522

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.6.1>

ORCID ID: 0000-0002-2879-6878

Key words: digital humanities, digital literary studies, distant reading, DH research programmes

Over the last decades, the significant increase in digital resources has initiated research into the humanities and social sciences that is based on data, technology, and quantitative statistical methods. What all this research has in common is the concept of *the digital humanities* (hereinafter referred to as DH), which has even influenced the classic and perhaps most common approach to knowledge in the humanities – reading. Extensive digitisation of manuscripts, books, magazines, and other texts into electronic corpora has created a need not only to rethink and redefine the concept of reading and its variations (especially in relation to *close reading* and *distant reading*), but also to specify the methodology and possibilities of digital text analysis. This monographic edition of *Slovenská literatúra* aims to present digital literary research in the wider context of specific research programmes, projects, and infrastructures. This edition has been published with the support of the Slovak Academy of Sciences provided as part of the international scientific and technical cooperation project COST Action CA 16204: Distant Reading for European Literary History (1840 – 1920).

Kľúčové slová: digitálne humanitné vedy, digitálny výskum literatúry, dištančné čítanie, výskumné projekty DH

Masívny nárast digitálnych zdrojov v posledných desaťročiach inicioval v oblastiach humanitných a spoločenských vied množstvo výskumov, ktoré sa zakladajú na dátach, technológiách a kvantitatívno-štatistických metódach. Ich spoločným menovateľom je pojem digitálnych humanitných vied (tzv. *digital humanities*, ďalej DH) a ich vplyvu sa nevyhol ani klasický a asi najrozšírenejší prístup k humanitnému poznaniu, ktorým je čítanie. V súvislosti s rozsiahlou digitalizáciou často ťažko dostupných rukopisov, kníh, časopisov a ďalších textov

520 do elektronických korpusov vznikla potreba nanovo premyslieť a definovať nielen pojem čítania a jeho variácií (najmä vztahu *close reading*¹ a *distant reading*), ale aj špecifikovať metodológiu a možnosti digitálnych textových analýz. Táto metaúroveň zameraná na definovanie vlastnej pozície súvisí okrem vnútornej potreby paradigmy DH aj s tým, že tieto prístupy zo začiatku neboli a ani dnes ešte nie sú vo všetkých vedeckých komunitách prijímané bezvýhradne.² Napríklad v jazykovede sa plne etablovalo počítačové spracovanie prirodzeného jazyka a dnes sa považuje za jednu z kľúčových súčastí výskumu. Napriek tomu sme stále svedkami nedôvery, ktorú formálno-kvantitatívne metódy vyvolávajú.³ Ide najmä o oblasti, kde sa stretávame so zvýšenými nárokmi na význam, kontext či interpretáciu textu, teda s problémami, ktoré nie sú vlastné iba literárnej vede, ale tiež filozofii, semiotike či religionistike. Súčasné výskumy spadajúce pod digitálne literárne štúdiá (*Digital Literary Studies*, ďalej DLS), zjednocujúceho pojmu pre oblasť literárnych výskumov v rámci DH, sa snažia odpovedať na túto disparitnosť medzi tradičnými a novými prístupmi vytváraním čoraz sofistikovanejších nástrojov, ktoré sú schopné v literárnych korpusoch rozoznávať stále jemnejšie nuansy textu. Vďaka neustálemu vývinu, ktorý v oblasti DH prebieha, platí, že ju viac než nejaká ustálená definícia (a je ich neúrekom) v súčasnosti definuje najmä samotná prax jednotlivých výskumov, projektov a infraštruktúr.

Pre reflexiu literatúry je najdôležitejšie čítanie, čím viac čítame, tým väčšmi sa rozširuje naše vnímanie literárneho poľa. Oprávnenosť kvantitatívnych prístupov preto spočíva v samotnom textovom materiáli, s ktorým pracujeme. So stonásobne alebo s tisícnásobne väčším množstvom textového materiálu nerobíme to isté, a teda k nemu ani nemôžeme pristupovať rovnako. Táto kvantitatívna zmena na vstupe otvára širokú škálu otázok, počínajúc problémami pri zostavovaní jednotlivých tematických, historických a žánrových korpusov, cez spracovanie a prevod textov do digitálnej formy, až po sofistikované postupy, akými sú počítačové analýzy rozprávania. Jedna z kľúčových otázok vo všeobecnej rovine, ktorá reflektuje rozdiel v prístupe k čítaniu, je preto otázka úmernosti: Je úmernosť, ktorá platí pri malých množinách textov (napr. charakteristické vlastnosti určitej národnej literatúry, žánru alebo obdobia), modelom pre veľké množiny (napr. svetová alebo európska literatúra)?

Spoločným menovateľom týchto úvah je pojem Franca Morettiho dištančné čítanie (*distant reading*, ďalej DR), ktorý reprezentujú makro- a mikroanalýzy

1 K pojmu *close reading* (podrobné čítanie) sa podľa Jonathana Goodwina vyjadroval Franco Moretti s humorom ako o „sekularizovanej teológii“ pochádzajúcej z New Haven, teda zo sídla Yaleovej univerzity (GOODWIN, Jonathan: Introduction. In: GOODWIN, Jonathan – HOLBO, John (eds.): *Reading Graphs, Maps, Trees: critical responses to Franco Moretti*. Anderson South California : Parlor Press LLC, 2011, s. xi). V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že Morettiho kritika podrobného čítania (*close reading*) ako metódy nebola namierená proti výsledkom práce predstaviteľov Novej kritiky (New Criticism), ale voči zovšeobecňovaniu týchto parciálnych analýz na literatúru ako celok. Blížšie MORETTI, Franco: *Distant Reading*. London : Verso, 2013, s. 67 – 69.

2 K tejto téme ZMĚLÍK, Richard: *Close reading nebo distant reading?* In: ZMĚLÍK, Richard: *Konceptualizace barev v narativní fikci na pozadí kvantitativních modelů*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2019, s. 269 – 275.

3 K tejto téme DEBNÁR, Marek: *O esejistickom štýle z kvantitatívneho hľadiska alebo o možnostiach využitia korpusov v širšom humanitnom výskume*. In: ŠIMKOVÁ, Mária – LEVICKÁ, Jana – DEBNÁR, Marek: *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*. Bratislava : Veda, 2018, s. 165 – 192.

veľkých elektronických textových korpusov. Nástroje, metódy a ciele, o ktoré v DR ide, sa opierajú o jazykovedné hľadisko, no nie sú primárne zamerané na výskum povahy jazyka, ale na odhaľovanie toho, ako a čo dané kategórie vypovedajú o ich vlastnej oblasti. V slovenskom prostredí tento problém nedávno tematizoval na filozofickej rovine Miroslav Marcelli v knihe *Myslenie v sieti* (2018), kde konštatuje, že pri prechode od malých počtov k veľkým sa menia niektoré základné vzťahy. Úlohu „myslenia vo veľkom“ (v Marcelliho chápaní myslenia o dejinách, ľudstve či kultúre) opisuje ako „schopnosť, ktorá by nám dovoľovala lepšie chápať veľké súbory a predvídať ich pohyby“.⁴ Ide teda rovnako ako v prípade súčasnej filozofie aj v DH a pod nimi subsumovanej oblasti DR o hľadanie metód a stratégií, akými sa individuálne myslenie môže stať súčasťou toho myslenia, ktoré nás presahuje?

Na túto otázku odpovieme o čosi skromnejšie a síce, že zatiaľ uvažujeme a experimentujeme s technológiami a nástrojmi, ktoré nám umožnia efektívnejšie kvantifikovať a abstrahovať veľké množstvá poznatkov a túto činnosť si bez digitálnych nástrojov môžeme len ťažko predstaviť. Nie sú to totiž iba dáta, čo nám počítačové nástroje sprostredkujú, ale aj nový uhol pohľadu na tradičné či „večné“ problémy. Wallace Chafe to v článku o význame korpusovej lingvistiky pre pochopenie podstaty jazyka (1992) formuluje pomerne presne: „snaha pochopiť jazyk je v jadre rovnaká ako snaha pochopiť myslenie“,⁵ pričom nikde nie je konkretizované, aké digitálne nástroje má na mysli, pretože si je vedomý, že ich vývoj neustále napreduje. Práve vďaka tomuto napredovaniu sme schopní rozoznávať stále viac zložitejších nielen jazykových, ale aj literárnych, kultúrnych a spoločenských foriem a vzorov. Kvalitatívny posun vychádza z odhaľovania pravidielnosti, pretože čím viac pravidielnosti budeme schopní pomocou digitálnych nástrojov odhaliť vo všetkých sférach textu, tým viac sa budeme približovať k sfére dosiaľ nepoznaného. K miestu, kde neplatia známe pravidlá, k oblasti výnimiek, a teda k oblasti jedinečného. Po odhalení a opise objektívne platného pred nami ešte stále zostane množstvo toho, čo je neznáme, no bez rozpoznania foriem a platných vzorcov by sme si toto neznáme nikdy nedokázali uvedomiť a ani identifikovať.⁶

Matthew L. Jockers v knihe *Makroanalýzy: digitálne metódy a literárna história* (2013) ilustruje vzťah medzi klasickým prístupom literárnych vedcov, tzv. podrobným čítaním (*close reading*) a DR ako rozdiel medzi ryžovaním a doľovaním zlata. Podrobné čítanie, rovnako ako prehľadávanie veľkých textových korpusov bez hlbších literárnovedných znalostí, nám môže pomôcť nájsť zlaté zrná, ale ak chceme naraziť na skutočnú zlatú žilu poznania hlbších vzťahov ukrytú pod nánosmi zeminy a kamenia, potrebujeme v rovnakej miere vedomosti i technológie.⁷ Práve v spojení čítania a vedenia s technológiami sa literárna

4 MARCELLI, Miroslav: *Myslenie v sieti*. Bratislava : Kalligram, 2018, s. 19.

5 CHAFE, Wallace: Význam korpusové lingvistiky pro pochopení podstaty jazyka. In: ČERMÁK, František - KLÍMOVÁ, Jana - PETKEVIČ, Vladimír (eds.): *Studie z korpusové lingvistiky*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3 - 4. Praha : Univerzita Karlova - Karolinum, 2000, s. 58.

6 V tomto duchu sa k dištančnému čítaniu v januári 2017 vyjadril aj F. Moretti na univerzite v Turíne na konferencii Distant Reading and Data-Driven Research in the History of Philosophy. Jeho prednáška bola v septembri 2017 publikovaná ako pamflet Stanfordského literárneho laboratória (MORETTI, Franco: *Patterns and Interpretation*. Pamphlet 15. Pamphlets of Stanford Literary LAB, 2017; dostupné online: <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet15.pdf>).

7 JOCKERS, L. Matthew: *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press, 2013, s. 9 - 10.

522 veda, ktorá sa ubera cestou digitálnych výskumov, usiluje definovať svoju novú oblasť a metódy budúceho výskumu.

Obsahom predkladaného monotematického čísla *Slovenskej literatúry* sú články, ktoré vychádzajú práve z vyššie pomenovaného vzťahu, s cieľom predstaviť digitálne literárne výskumy v širšej perspektíve (vzhladom na situáciu v DH na Slovensku a v „blízkom okolí“ azda aj jedinej novej), a to v podobe konkrétnych výskumov, projektov a infraštruktúr. Štruktúru čísla sme prispôbili tomu, aby jednotlivé rubriky korešpondovali s týmito oblasťami; sú to štúdie, rozhľady, projekty a pramene. Každá časť ukazuje iný prístup k digitálnym výskumom literatúry a iné teoretické či praktické riešenia.

Veríme, že prostredníctvom rôznych nasvietení priblížime oblasť digitálnych literárnych štúdií v ich mnohostrannosti a zároveň podnikneme ďalší záujem aj nové otázky.⁸

Monotematické číslo vychádza v rámci podpory MVTs SAV projektu COST Action CA 16204: Distant Reading for European Literary History (1840 – 1920).

Literatúra

DEBNÁR, Marek: O esejistickom štýle z kvantitatívneho hľadiska alebo o možnostiach využitia korpusov v širšom humanitnom výskume. In: ŠIMKOVÁ, Mária – LEVICKÁ, Jana – DEBNÁR, Marek: *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*. Bratislava: Veda, 2018, s. 165 – 192.

GOODWIN, Jonathan: Introduction. In: GOODWIN, Jonathan – HOLBO, John (eds.): *Reading Graphs, Maps, Trees: critical responses to Franco Moretti*. Anderson South California: Parlor Press LLC, 2011, s. IX – XXII.

CHAFE, Wallace: Význam korpusové lingvistiky pro pochopení podstaty jazyka. In: ČERMÁK, František – KLÍMOVÁ, Jana – PETKEVIČ, Vladimír (eds.): *Studie z korpusové lingvistiky*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3 – 4. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum, 2000, s. 57 – 71.

JOCKERS, L. Matthew: *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. University of Illinois Press, 2013.

MARCELLI, Miroslav: *Myslenie v sieti*. Bratislava: Kalligram, 2018.

MORETTI, Franco: *Distant Reading*. London: Verso, 2013.

MORETTI, Franco: *Patterns and Interpretation*. Pamphlet 15. Pamphlets of Stanford Literary LAB, 2017. Dostupné online: <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet15.pdf>.

ZMĚLÍK, Richard: *Konceptualizace barev v narativní fikci na pozadí kvantitativních modelů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2019.

Mgr. Marek Debnár, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: Marek.Debnar@savba.sk

8 Zostavovateľ čísla Mgr. Marek Debnár, PhD., je vedeckým pracovníkom Oddelenia textológie a digitálnych projektov v Ústave slovenskej literatúry SAV a riaditeľom Centra digitálnych humanitných vied Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Venuje sa metodológii kvantitatívneho formalizmu v textovej analýze a dištančnému čítaniu v širšom interdisciplinárnom využití v rámci digitálnych humanitných vied. Publikoval viacero článkov z oblasti dištančného čítania, kde teóriu aplikoval na konkrétny textový materiál, a v spoluautorstve s A. Gogorom monografiu *Digitálne trendy v súčasných humanitných vedách* (2019). Je zástupcom Slovenskej republiky v projekte COST Action CA16204 – Distant Reading for European Literary History (1840 – 1920).